

מדע בתורה

יואל בן-נון

ארץ מדין (של יתרו) - היכן?

הר סיני - היכן?

הקניני, יתרו חותן משה ומשפחתו, והם הצטרפו אל בני ישראל, קיבלו נחלה טובה (במדבר י' כט-לב; שופטים א' טז), ובתקופות מבחן והכרעה תמכו בבני ישראל נגד אויביהם - במיוחד, יעל שהרגה את סיסרא (שופטים ד' יז-כב; ה' כד-כז), ובני הקניני שסרו מתוך עמלק בימי שאול (שמואל א' ט"ו ו). כך יש מקום לפרש גם את הכרעתו של יתרו לבוא אל בני ישראל במדבר, כניגוד עמוק להתנפלות של עמלק על בני ישראל ברפידים (שמות י"ז ח-ג); וזו אם כן סיבה ברורה לכתיבת מעשה יתרו אחרי פרשת עמלק, בין אם היה סמוך בזמן ובין אם לא.²

היכן שכנה ארץ מדין הדרומית?

ברור מתחילת ספר שמות, שישנו מדבר המפריד בין מצרים לבין מדין, והר סיני נמצא בסמוך לדרך בין מצרים למדין, וקרוב יותר למצרים. הנה הפסוקים המשלימים זה את זה:

"... ויברח משה מפני פרעה - וישב בארץ מדין..." (שמות ב' טו).

"ומשה היה רעה את צאן יתרו חתנו כהן מדין, וינהג את הצאן אחר המדבר,

ויבא אל הר הא-להים חרבה" (שם ג' א).

"ויאמר ה' אל משה במדין, לך שב מצרים..." (שם ד' יט) -

"ויהי בדרך במלון..." (ד' כד) -

"ויאמר ה' אל אהרן, לך לקראת משה המדברה, וילך

ויפגשוהו בהר הא-להים..." (ד' כז).

"... בהוציאך את העם ממצרים, תעבדון את הא-להים על

ההר הזה" (ג' יב).

"... נלכה נא דרך שלשת ימים במדבר, ונזבחה לה'

א-להינו" (ג' יח; ה' ג).

חוקר שלקח בחשבון מדוקדק את כל הפסוקים האלה,

והבין את חשיבות הדרך בין מדין למצרים, ואת סמיכות הר

סיני לדרך זו, וקרוב יותר למצרים, הוא ד"ר מנשה הראל.

בספרו 'מסעי סיני'³ הוא פרש את הדעות השונות לזיהוי

הקושי הראשון באיתור מקומה של 'ארץ מדין' הוא, שיש שתיים - מדין הצפונית, ומדין הדרומית: הצפונית בעבר הירדן מזרחה, מצפון למואב, באזור נחל יבוק; והדרומית באזור אילת, ודרומה אל חג'אז מכאן, ומערבה אל סיני מכאן. תופעה זו מוכרת בקרב שבטים נודדים כמו בני ישמעאל (בראשית כ"ה, יח) ואחזים משבטי ישראל (שמעון, בראשית מ"ט, ז; דן, יהושע י"ט, מז; שופטים י"ח), וגם שבטי מדין התפצלו בשלב קדום והתרחקו. אפילו שבט הקניני, משפחת יתרו, שהצטרף לבני ישראל, נפרד לשתי קבוצות: אחת ישבה בדרום, בנגב ערד (שופטים א', טז), ואילו "חבר הקניני נפרד מקינן, מבני חקב חתן משה" (שם ד', יא), נדד צפונה, והתיישב ממזרח להר תבור.¹

בני קטורה אשת אברהם, ובהם מדין ומדין, שולחו מארץ כנען "קדמה אל ארץ קדם" (בראשית כ"ה, ו) - מהם יצאו הסוחרים המדינים/מדינים באורחת הישמעאלים, אשר מכרו את יוסף מצרימה (בראשית ל"ז, כח; לו); מהם צמחו חמשת "נשיאי מדין... נסיכי סיחון" (יהושע י"ג, כא) שעליהם בנה (כנראה) סיחון מלך האמורי את שלטונו מצפון מואב עד הגלעד; מהם יצאו זקני מדין שפנו אל בלעם בן בעור בבקשה לקלל את ישראל (במדבר כ"ב, ד; ז); מהם גם בנות מואב/מדין שחוללו את הזנות הפולחנית בשטים (=עוון פעור), בעצת בלעם (במדבר כ"ה, א-ב; ל"א, טז), עד שהרג פנחס את כזבי בת צור המדינית יחד עם זמרי בן סלוא השמעוני (שם כ"ה, ז-ח; יד-טו); מלחמת הנקמה נגד מדין (במדבר כ"ה, יז-יח; ל"א) התנהלה נגדם; והם המדינים שפלטו בהמוניהם בימי גדעון, עד שהכה אותם גדעון מעין חרוד וגבעת המורה, דרך סוכות ופנואל, עד מזרח הגלעד (שופטים ו'-ח').

שנאה ואיבה היו ביניהם לבין בני ישראל, לאורך דורות. העדות הארכיאולוגית החשובה ביותר שנותנה מהם היא כתובת 'בלעם בר בער' שנמצאה במקדש מדיני, בתל דיר עלא המזוהה עם סוכות, בפתחת נחל יבוק, במרכז בקעת הירדן המזרחית, עדות התואמת עד מאד את מה שעולה מן המקרא. היפוך הדברים בבני מדין הדרומיים - מהם יצאו שבט

1. שבטים נודדים עברו לפעמים מרחקים ארוכים מאוד בנודדיהם. אחי יוסף נדדו עם הצאן מחברון לשכם ולדותן, ובני יקטן הגיעו בנודדיהם על דרוסערב ואיתיפיה (=שבא ואופיר; בראשית י', כול). וראה עמנואל מרקס, החברה הבדואית בנגב, תל-אביב תשל"ד; וכן, שבתאי לוי, הבדואים במדבר סיני.

2. ראה בקובץ הזה, בדיון על 'זמן בואו של יתרו'.

3. מ' הראל, מסעי סיני (תל-אביב תשכ"ח), ביקורת הדעות השונות מעמ' 85 עד 190.

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

יתרו

יתרו • מדע בתורה | 33

מוסה' (מעיינות משה), ובו כעשר נביעות מים, ותמרים רבים. גם המסורת המקומית השומרת את שם משה, וגם הדעה המקובלת בין החוקרים, ש"אַילים" שבתורה מתאימה ל'עֵיון מוסה'.	הנתיב של יציאת מצרים ומקומו של הר סיני, אך ביקר את הצעות הזיהוי שאינן מתחשבות בדרך ממצרים למדין, ובנתונים העולים מפסוקי התורה, ובפרט המרחק של שלושה ימים ממצרים להר סיני.
הדרך ממצרים למדין עברה לחופי מפרץ סואץ, ופנתה לצפון-מזרח אל ואדי סוּדֶר, משם המשיכה במרכז סיני אל ראס א-נֶקֶב ומפרץ אילת. ממערב לאילת, ומצפון לדרך, מתרומם גוש הרים שנקרא עד היום ג'בל א-שְעִירָה, והוא מתאים במדויק ל"הר שְעִיר" (דברים א'; ב; ב', א), ⁷ כפי שאמר לי פרופ' זאב משל, שתר וחקר את האזור ביסודיות. ⁸	דרך זו נזכרת גם בבריתו למצרים של "הדד האדמי מזרע המלך" (מלכים א' י"א יד-יח) מפני יואב בן צרויה. מסלול הבריחה מאדום עבר דרך מדין אל פֶּאָרֶן, ומשם למצרים.
ישנם חוקרים נוספים אשר אינם מתעלמים מן הדרך 'מדין-מצרים' במאמץ לזיהוי הר סיני, אך הם מאתרים את הר סיני קרוב יותר לארץ מדין ורחוק יותר ממצרים. חלקם מדגישים את התיאור של משה הרועה "את צאן יתרו חתנו כהן מדין, וינהג את הצאן אחר המדבר, ויבא אל הר הא-להים חרִיבָה" (שמות ג', א) - כשהשאלה היא מהו "אחר המדבר"? באיזה מדבר מדובר? עד איזה מרחק יכול היה רועה מדיני לנהוג את הצאן?	יוסף בן מתתיהו (קדמוניות היהודים ספר שני, י"א-א) וגיאוגרפים הלניסטיים, רומיים, ביזנטיים וערביים, מזכירים עיר ידועה בשם 'מדין' לחוף ים סוף, מדרום-מזרח לאילת. בהנחה שגם בתקופות קדומות יותר שכנה מדין הדרומית מאזור אילת ודרומה, עולה בבהירות הנתיב של הדרך ממדין למצרים - מאזור סואץ דרומה אל פיתחת ואדי סוּדֶר, ומשם צפונה-מזרחה אל קצה מעבר המיתלה, דרך תַמְד ונַחַל, לראס אל נֶקֶב ולאילת. דרך זו החוצה את מדבר סיני במרכזו (=פארן), היא גם דרך החאג' (=החוגים המוסלמים שהיו הולכים ברגל ממצרים ומצפון אפריקה, לַמְכָה), והיא הדרך היחידה הבאה בחשבון.
פרופ' עמנואל ענתי, שחקר וחפר שנים רבות את סביבות הר כרכום (מדרום-מערב למכתש רמון), מצא סביב הר כרכום ⁹ עדויות קדומות רבות לעובדת היותו הר מקודש בתקופות עתיקות מאד: שרידי מאהלים, ציורי סלע בעלי משמעות דתית (מזבח, דמויות מתפללות, נחש ומִסָּה, ועוד), וגם במה קטנה ולצידה 12 מצבות בשני טורים בשטח הפתוח למרגלות ההר.	מכאן נובעת הצעת הזיהוי המסתברת ביותר ל'הר סיני' ⁴ - ג'בֶל סִין בִּישָׁר. ⁵ ההר נמצא סמוך לואדי סוּדֶר, שבו עוברת הדרך החשובה ביותר ממצרים למדין, כ-50 ק"מ מהעיר סואץ. באזור יש מקורות מים (כ-30 מעיינות ובארות), אזורי מרעה, ומרחב מוגן יחסית. זהו ההר היחיד במרחבי סיני השומר על השם סין/סיני (שמות ט"ז א), וגם על רעיון הבשורה.
ענתי מציע לזהות את הר סיני בהר כרכום, ורואה בו תחנה חשובה מצפון לארץ מדין, בנתיב שהתחבר אל הדרך הצפונית יותר למצרים בנתיב של מרכז סיני (ניצנה-איסמעיליה). ענתי מציע גם לזהות את 'באר כרכום' עם רפידיים, והוא מצא דרך מהר כרכום לנוה המדבר אל-קודיראת (המזוזה לרוב עם 'קדש ברנע') שלאורכה כעשר בארות במרחקים של יום הליכה בין באר לבאר, וכך נתפרש לו הפסוק "אחד עשר יום מחרב דרך הר שעיר עד קדש ברנע" (דברים א' ב).	המישורים הרחבים ממערב להר, בפתח ואדי סוּדֶר, יש בהם בארות מים מעטות, שבשנים יבשות הן חֲרִבוֹת, וזה מתאים מאד לתיאור רפידיים בתורה כמרחב חסר מים, שהמים הגיעו אליו מהצור בחורב (שמות י"ז ה-ו). ⁶ לעומת רפידיים, לא נזכרה בעיית מים בתורה בסביבת הר סיני, וזה הולם בדיוק את ואדי סוּדֶר. יתר על כן, ההבנה הגיאוגרפית הזאת מסבירה גם את המלחמה בעמלק ברפידיים. העמלקים חנו בוואדי סוּדֶר, ורק הניצחון ברפידיים פתח לפני בני ישראל את הדרך להר סיני.
הקושי בממצאיו של פרופ' ענתי הוא התיארוך: רוב הממצאים סביב הר כרכום קדומים מאד, וסופם במעבר מן הברונזה הקדומה לברונזה התיכונה (סוף האלף ה-3 לפנה"ס).	מצפון-מערב לפתחת ואדי סוּדֶר (=רפידיים), לחופי ים סוף מדרום לסואץ, נמצאת 'ביר אל-מורה' המזוזה לרוב הדעות עם "מרה" שבתורה, וגם שומרת על השם 'מורה=מרה'. מעט דרומה משם נמצא נוה המדבר הגדול ביותר באזור, הוא 'עֵיון

- מסעי סיני עמ' 232-235, ועמ' 273-277.
- בימי שירותי בצה"ל, בשנת תשל"ו, מצאתי הזדמנות ועליתי לג'בֶל סִין בִּישָׁר, שגובהו 630 מ', וכ-300 מ' מעל סביבתו. ההר בולט מאד בסביבתו, ורואים אותו ממרחק (גם מאזור סואץ), אך איננו גבוה ומבודד כהרי דרום סיני, שרחוקים מאד ממצרים ומן הדרך למדין, ואינם מתאימים כלל לפסוקי התורה. נראה לי שג'בל סין בִּישָׁר מתאים לתיאור התורה לעומת כל הזיהויים האחרים, בפרט כשיש בו גם שימור שם הולם ורב משמעות.
- ראה רמב"ן בפירושו לשמות י"ז א-ו, שתיאר במדויק את המרחב, ואת קרבת חורב לרפידיים.
- רבים מזוהים את "הר שעיר" בהרי אדום שממזרח לערבה, אולם ארץ אדום השתרעה גם בהר הנגב הדרומי עד קדמת סיני, כמפורש במקרא, ושימור השם ג'בל א-שְעִירָה נמצא דווקא בקדמת סיני, בהתאמה מלאה לכתובים, ובשונה ממפות ימינו.
- שמעתי מפרופ' זאב משל בשיחה בעל פה.
- ראה ספרו של ע' ענתי, הר כרכום - לאור התגליות החדשות, ירושלים 2001.

מעמד הר סיני

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

עשרת הדברות

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

חוקי גוי קדוש

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה
סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה
סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה
סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

יתרו

עצמית דאמא

עשרת הדברות

חוקי קדוש

מסיבה זו דוחים רוב החוקרים את הצעתו. לעומתם מדגיש ענתי את הפסוק על משה שהגיע עם צאן יתרו "אל הר הא-להים חרבה", כלומר - הר סיני היה ידוע ומקודש במסורות המקומיות עוד לפני משה.

הנטייה של פרופ' ענתי היא להקדים מאד את זמן יציאת מצרים, מפני שמרחבי סיני והנגב מלאים שרידים מתקופות קדומות ועם זאת כמעט ואין בהם ממצאים מתקופת הברונזה המאוחרת (מאות 14 ו-13 לפנה"ס), שהיא התקופה שבה התרחשה יציאת מצרים על פי הכרונולוגיה המקובלת. מאידך, שמעתי מפרופ' ענתי (בסיוור בהר כרכום) טענה עקרונית גם בכיוון ההפוך: במדבר שררה שמרנות רבה גם בשימושי כלים, וממצא שנחשב בארץ נושבת כמאפיין של סוף הברונזה הקדומה יכול היה להישאר בשימוש במדבר גם מאות שנים יותר מאוחר, בפרט אם לא הגיעו לשם (מסיבות שונות) כלים מתקופת הברונזה התיכונה או המאוחרת. מכאן עולה אפשרות מרתקת: ייתכן שהתיארוך המקובל לממצאים במרחבי סיני הוא מוקדם מדי, לא בגלל היעדר ממצאים מזמן יציאת מצרים המקובל, אלא בגלל פירוש שגוי של הממצאים שישנם בשטח, והתעלמות מאופיו המדברי של האזור.

מהתבוננות בציורי הסלע (באותו סיוור בהר כרכום) שמתי לב לכך, שדמויות מצוירות בהן נושאות כפיהן למעלה ומתפללות, ופרט לציור אחד מסופק לא ראיתי שם דמויות אלים. תופעה זו של היעדר צלמים ופסלים נחשבת כמאפיין של תרבויות מדבר קדומות, אבל היא בעלת חשיבות יוצאת דופן ביחס לבני ישראל, ליתרו כהן מדין, ולמשה "איש האלהים". לכך יש להוסיף את ציורי הנחש, המָסָה והמזבח, וכן את הבמה עם 12 המצבות הקטנות בשני טורים למרגלות הר כרכום, המזכירה את הפסוק על משה בשמות כ"ד ד': "ויבן מזבח תחת ההר, ושתיים עשרה מצבה לשנים עשר שבטי ישראל".

על פי דרכנו בהסבר ההתגלות בסיני כהתגלות נודדת¹⁰ (סיני < שעיר < פארן, ועוד), על פי ברכת משה, שירת דבורה, תפילת חבקוק ומזמורי תהילים, יש לצפות להרים מקודשים אחדים לאורך הדרך ממצרים למדן, ולאורך הדרך המשוערת מסיני לפארן (=מחרב דרך הר שעיר, עד קדש ברנע). לפיכך נראה לנו יותר לזהות את הר כרכום עם הר פארן, המוצג בתורה כקרוב לקדש ברנע, ונזכר בברכת משה ובתפילת חבקוק כאחד ממקומות ההתגלות.

חוקרים אחרים אמרו לי שיש הרים נוספים במרחבי סיני וסביבם שרידי מחנה וציורי סלע דתיים, בכמות גדולה אף יותר מאשר נמצא בהר כרכום, והביאו לדוגמה את חאשם אטריף, שלוחה של ג'בל אֶשְׁעִירָה, כ-50 ק"מ ממערב לאילת. ואכן, יש המציעים לזהות שם את הר סיני. על פי דרכנו, ג'בל

סינ בישור משמר את השם 'סינ/סיני', ג'בל א-שְׁעִירָה משמר את 'הר שעיר', הר כרכום מתאים לזיהוי 'הר פארן', וכולם מסודרים לאורך הדרך ממצרים למדן מחד, וצפונה אל קדש ברנע ואל ארץ כנען, מאידך.

זיהויים אלה כולם יחד הולמים במדויק את דברי משה בברכתו: "ה' מסיני בא, וזרח משְׁעִיר למו, הופיע מהר פארן, ואַתָּה מרבבת קֹדֶשׁ" (דברים ל"ג ב), כאשר "רבבות קודש" הם "רבבות אלפי ישראל" (במדבר י' לו), שחנו ב"קֹדֶשׁ" במדבר צין (במדבר כ' א), או ב"קֹדֶשׁ ברנע" במדבר פארן (במדבר י"ב טז; י"ג כו).

כל זה מוביל אותנו בחזרה לארץ מדן שבאזור אילת - ואכן שם, במכרות הנחושת העתיקים בתמנע (כ-30 ק"מ מצפון לאילת), נמצאו שרידים רבי חשיבות הקושרים את המדינים שעבדו שם, אל מסורת התורה ואל בני ישראל.

התקופה העיקרית ממנה רוב הממצאים במכרות הנחושת העתיקים בתמנע שבאזור מדן, היא תקופת הברונזה המאוחרת והממלכה המצרית החדשה, שבה שלטה מצרים בארץ כנען ובסיני במלוא כוחה, עד שנחלשה, הם ימי הפרעונים מ'בית רעמסס', וזו התקופה של יציאת מצרים שבתורה, לדעת רוב החוקרים המתייחסים ברצינות היסטורית למקרא.

בממצאי תמנע ניכרת ההופעה המשתלטת של המשלחת המצרית אשר ניהלה את מחנה הכרייה וההפקה של הנחושת ביד רמה, בעוד העובדים בעבודה הקשה היו המדינים. המצרים בנו מקדש לאֵלה המצרית 'חתחור' האַחֲרֵאית' על המכרות לפי תפישתם הדתית-אלילית. הם השעינו את המקדש המצרי אל עמודי אבן החול (המכונים כיום 'עמודי שלמה'), והם מרשימים כל רואה (עד היום), ואף עיצבו את ראש האֵלה על תלתליה בראש העמודים.

אחרי שהמשלחת המצרית עזבה את תמנע וחזרה למצרים, השחיתו המדינים את דמות האֵלה המצרית, הציבו במהופך עמוד שנשא את דמותה, שינו את מבנה המקדש, את הכניסה ואת הכיוון, והפכו אותו למקדש מדיני, שאיננו פונה אל עמודי אבן החול. מן השלב המדיני של המקדש הזה, נמצאו שרידי יריעות עבות שכיסו אותו כאוהל, והן מזכירות את יריעות המשכן, ואף נמצא נחש נחושת קטן.

ליד מחנה הכורים המדיני, בשטח פתוח נמצא מקדש מדיני קטן בן שני חדרים, מן השלב שבו עדיין שלטו המצרים בשטח. לא נמצא במקדש המדיני שום פסל או דמות, ורק חמש מצבות עומדות בשורה בחדר הפנימי (=בדברי) של המקדש הפשוט הזה, שאיננו קשור עם שום מונומנט טבעי רב רושם (כמו 'הפטריה' שנמצאת לא רחוק משם). כה פשוט המקדש

10. ראה בקובץ זה 'מעמד הר סיני כהתגלות נודדת'.

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

יתרו

יתרו • מדע בתורה | 35

אבל ניתן לשער שמסורת זו של 5 שבטים היתה משותפת גם למדון הדרומית).

חלון צר זה של ממצאי תמנע חושף לעינינו עימות רוחני מכריע בין המצרים המשעבדים, עובדי האלילה 'חתחור' ואיתני הטבע השגיאים, לבין העובדים המדיינים בני האזור, שהיו קרובים מאד, בתרבותם הפשוטה ובתפישתם המופשטה, אל בני ישראל ואל התורה, ממש כמו הקרבה של יתרו כהן מדין אל משה ובני ישראל היוצאים ממצרים.

היכן הר סיני? והיכן לא?

למדון, ולפיכך משה לא יכול היה להגיע לשם עם הצאן, ואהרן לא יצא ממצרים כדי לפגוש שם את משה שבא ממדין; ובנוסף, ההר הגבוה בדרום סיני הוא ארץ בפני עצמה - גוש הרים מבודד ומנותק, המתאים לנמלטים מכל חברה תרבותית, אך איננו מתאים כלל לתיאורי התורה על ארץ מדין והר סיני.

ג. האסכולה המזרחית נשענת בעיקר על הזיקה בין הר סיני לסיפורי משה ויתרו במדין: משה נהג את צאן יתרו ממדין לחורב, ויתרו הגיע מאוחר יותר אל משה להר הא-להים. אולם בכל הפסוקים הנזכרים מודגש דווקא המרחק בין מדין לבין חורב:

"ומשה היה רעה ... וינהג את הצאן אחר המדבר ויבא אל הר הא-להים חרבה" (שמות ג' א);

"וישלח משה את חתנו, וילך לו אל ארצו" (שמות י"ח כז); "ויאמר אליו (=חובב למשה) לא אלך (עם בני ישראל), כי אם אל ארצי ואל מולדתי אלך" (במדבר י' ל).

ברור, אם כן, שחורב וסיני אינם חלק מארץ מדין, ויש מרחק ניכר ביניהם. לפיכך הזיהוי המתאים לפסוקי התורה חייב להימצא על הדרך ממדין למצרים, והצעות הזיהוי המתאימות לפסוקי התורה הן ג'בל סין בישר, חאשמ א-טריף שברכס ג'בל א-שעירה וכן הר כרכום.

לדעתנו, שלושת ההרים קרובים למסלול מסעם של בני ישראל ממצרים לסיני, שעבר בשעיר, פארן וקדש ברנע, והממצאים מתאימים הן לדברי התורה על הדרך שארכה אחדעשר יום מחורב עד קדש ברנע (דברים א' ב), והן לדברי משה על התגלות ה' לישראל בשורה של הרים - סיני, שעיר, פארן וקדש - בדרך אל הארץ (דברים ל"ג ב).

הזה, עד שכמעט אין בו מבקרים וצלמים, כי אין מה לראות ולצלם במקום קדוש שאווירתו כל כך מופשטת מהתפעלות חומרית. מקדש מדיני קטן זה, פתחו במזרח והוא פונה מערבה, ממש כמו המשכן שבתורה (שמות כ"ז כב-כז; כ"ז יב-טז). חמש המצבות שבדביר מזכירות את שתיים עשרה המצבות שהציב משה בהר סיני, "לשנים עשר שבטי ישראל" (שמות כ"ד ד), ומעניין לזכור את המספר 'חמש' כמאפיין את החלוקה הפנימית בשבטי מדין (בראשית כ"ה ד; במדבר ל"א ה; יהושע י"ג כא; - אמנם כל אלה מתייחסים לחלוקה הפנימית במדין הצפונית,

ישנן שלוש אסכולות המתעלמות מן הדרך בין מדין למצרים, ומחפשות את הר סיני

- בצפון סיני (בעיקר בג'בל הילאל);

- בדרום סיני (בעיקר בג'בל מוסא הידוע);

- בארץ מדין (מדרום מזרח לאילת או מצפון מזרח לה).¹¹

א. האסכולה הצפונית נמשכה אחרי הצעת הזיהוי של "בעל צפן" (=שם כנעני), מקום המוזכר בתורה לפני קריעת ים סוף (שמות י"ד ב), על הדרך הצפונית מכנען למצרים. לאור זאת הם מתאמצים לזהות את "ים סוף" שאותו עברו בני ישראל עם הימה הסיבוינית ('סבחת אל ברדוויל') שבצפון סיני, ומנסים לתלות את כישלון הצבא המצרי במרדף אחרי בני ישראל בתנאי הימה, ברוח הקדים השכיחה שם, ובמצוק הסלע הצר והארוך המפריד בין ימת 'ברדוויל' לבין הים התיכון.

לדעתנו, אין יסוד להעתקת "ים סוף" המקראי צפונה ממקומו הידוע בדרום, והפירוש שאסכולה זו מציעה להסבר אירועי קריעת ים סוף רחוק מפסוקי התורה. בנוסף על כך, ג'בל הילאל נמצא על הדרך ממצרים לבאר שבע ולא על הדרך למדין.

ב. האסכולה הדרומית מפורסמת וידועה בכל העולם, מפני שהנצרות אימצה את ג'בל מוסא (=הר משה) וזיהתה אותו כהר סיני כבר בראשית דרכה, על בסיס מסורת נבטית קדומה. רבים חושבים שהמסורת הנבטית בנויה על מסורת יהודית קדומה עוד יותר, וריבוי אתרים 'דתיים' קדומים מסביב לג'בל מוסא מחזק אסכולה זו.

לגישה זו יש מספר קשיים: ישנה הפרזה עצומה בהסעת בני ישראל למרחק כה עצום ממצרים; המסלול וההר (והרים נוספים שהוצעו, כמו ג'בל סירבאל) לא נמצאים על הדרך ממצרים

11. לסיכום תמציתי ראו מ' הראל, הר סיני, אנציקלופדיה מקראית (ירושלים תשכ"ד/תשל"ח), כרך ה', עמ' 1021. לדיון נרחב ראו מנשה הראל, מסעי סיני, תל-אביב התשכ"ח, מעמ' 90 עד עמ' 190.

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

מעמד הר סיני

"ומשה היה רעה ... וינהג את הצאן אחר המדבר ויבא אל הר הא-להים חרבה" (שמות ג' א);

"וישלח משה את חתנו, וילך לו אל ארצו" (שמות י"ח כז); "ויאמר אליו (=חובב למשה) לא אלך (עם בני ישראל), כי אם אל ארצי ואל מולדתי אלך" (במדבר י' ל).

ברור, אם כן, שחורב וסיני אינם חלק מארץ מדין, ויש מרחק ניכר ביניהם. לפיכך הזיהוי המתאים לפסוקי התורה חייב להימצא על הדרך ממדין למצרים, והצעות הזיהוי המתאימות לפסוקי התורה הן ג'בל סין בישר, חאשמ א-טריף שברכס ג'בל א-שעירה וכן הר כרכום.

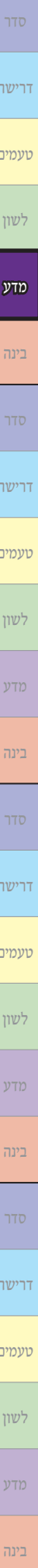
לדעתנו, שלושת ההרים קרובים למסלול מסעם של בני ישראל ממצרים לסיני, שעבר בשעיר, פארן וקדש ברנע, והממצאים מתאימים הן לדברי התורה על הדרך שארכה אחדעשר יום מחורב עד קדש ברנע (דברים א' ב), והן לדברי משה על התגלות ה' לישראל בשורה של הרים - סיני, שעיר, פארן וקדש - בדרך אל הארץ (דברים ל"ג ב).

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

עשרת הדברות

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

חוקי גוי קדוש

[illegible]

יתרו

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

ממצרים אל סני

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

עשרת הדורות

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

שוקק קדוש

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

ממצרים עד ירושלים - מבט על מרחבי סיני, פארן וים סוף.

מפות הלוויין מופיעות באתר של נאס"א, ומותרות לשימוש; נאס"א מסייעת בזה לא רק לחקר החלל, אלא גם ללימוד כדור הארץ; תודה גם ליואב רופא שהוריד מפות אלה.

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

יתרו

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

מעמד הר סיני

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

עשרת הדברות

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

חוקי גוי קדוש

הר סיני

הדרך הקדומה ממדין למצרים

מכרות נחושת ומקדש מדיני נחש נחושת

הר שעיר

יתרו

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

איסור זמא

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

עשרת השבועות

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

שאלות ותשובות

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

דרך המסע על תמונת לוויין - מותאמת לפסוק בתחילת ספר דברים -
 "אחד עשר יום מחורב - דרך הר שעיר - עד קדש ברנע".

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

יתרו

יתרו • מדע בתורה | 41

ג'בל סין-בשר

פרופ' מנשה הראל זיהה את הר סיני עם ג'בל סין בִּשְׂר, ההר היחיד במרחב ששמר על השם (סין = סיני), ונמצא על הדרך ממצרים להר שעייר ולמדין.

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

עשרת הדברות

ג'בל סין בִּשְׂר (=הר סיני) מתחת לפסגה

תמונות ג'בל סין בִּשְׂר מתפרסמות באישורו ובעידודו של פרופ' מנשה הראל, ותודה לו על כך.

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

חוקי גוי קדוש

יטו

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

מבט מג'בל סין בְּשֶׁר (הר סיני) אל המרחב שלמרגלותיו.

זיס וט זאא

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

עטזט טוא

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

שולט וקוט

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

חשם א-טריף הוא שלוחה של ג'בל א-שעירה, על הדרך ממצרים למדִין, ממערב לאילת. סביבו נמצאו שרידים רבים המעידים על הר מקודש. העיתונאי-החוקר שמחה יעקובוביץ' מזהה בו את הר סיני. לדעתנו, שמו מעיד עליו כי הוא חלק מ"הר שעיר", שגם הוא התקדש בהופעת כבוד ה': "ה' מסיני בא, וזרח משעיר למו, הופיע מהר פארן ... (דברים ל"ג, ב). התמונה צולמה על ידי שמחה יעקובוביץ', ותודה לו על האישור לפרסמה.

הר כרכום - למרגלותיו נמצאו שרידי מחנה, ומזבח עם 12 מצבות, ועליו ציורי סלע רבים עם דמויות מתפללות. פרופ' עמנואל ענתי מזהה בו את הר סיני, ואנו סבורים שהוא מתאים יותר להר פארן.

ציור סלע של מנורת 7 קנים מהר כרכום, שסביבתו שופעת ציורי סלע עם מאפיינים דתיים, ובלי צלמים ופסלים. התמונות מהר כרכום נתקבלו מהאתר של רון פלד (הצלם) ושחר שילה – תודה לשניהם.

יטו

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

זיס וט זאא

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

מזבח קטן מאבנים טבעיות (לא גזית) למרגלות הר כרכום, ולצידו 12 אבני מצבה בשני טורים - 6 מול 6 - זהו אחד הממצאים המאתגרים ביותר במפגש בין מקרא לארכיאולוגיה.

האם מדובר ב-12 חודשי שנה - או ב-12 שבטים? מדוע המצבות והמזבח קטנים כל כך? האם תיארוך כלי החרס מתאים? האם מדובר בהר סיני, או בהר מקודש דומה על דרך המסע של בני ישראל - אולי הר פארן (דברים ל"ג, ב - "ה' מסיני בא ... הופיע מהר פארן")?

עשרט שולא

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

שולק יוז קוט

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

יתרו

יתרו • מדע בתורה | 45

>>

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

מעמד הר סיני

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

עשרת הדברות

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

חוקי גוי קדוש

ליד גב מים בהר כרכום - ציור סלע שמזכיר פסוק מספר דברים (ח', טו) - "המוליכך במדבר הגדל והנורא - נחש שרף ועקרב וצמאון אשר אין מים - המוציא לך מים מצור החלמיש".

1. פרופ' משה כוכבי ז"ה את "עיר עמלק" בתל משוש, בין ערד לבאר שבע, והקבר "בנחל" התחולל בנחל באר שבע, ממערב לערד, לאחר ששאל הרחיק את בני הקיני, שישבו בנגב ערד, בסמוך לעמלקים, ותקף משם.
2. לפי התיאור של נחלת נפתלי ביהושע (י"ט לג-לט), מדובר באזור יבנאל, ממזרח לתבור.
3. ראה התרגום הארמי לצורף ולצריפת כסף בתהילים ס"ו י, ובשופטים י"ז ד; והתרגום לִ'קֶרֶשׁ' בירמיהו י"ט ט.
4. מתגליתיו של פיטרי בסיני. ראה: W.M.F. Petrie, *Researches in Sinai*, London 1906, p. 118.

יתרו

יציאת המצרים מתמנע וחרות המדינים מהעול המצרי, צוינה בהשחתה מכוונת של פני האלה המצרית על המצבה.

התמונה פורסמה באנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל, 'תמנע', כרך ד' עמ' 1596; תודה לחברה לחקירת א"י ועתיקותיה.

מעמד הר סיני

עשרת הדברות

חוקי גוי קדוש

שורת מצבות במקדש מצרי בתמנע - כאשר עזבו המצרים, השחיתו המדינים את פני האלים והאלות באופן מכוון, והפכו את המקום למקדש מדיני.

התמונה התפרסמה בויקימדיה, לשימוש חופשי, ותודה להם.

יתרו						מעמד הר סיני						עשרת הדברות						חוקי גוי קדוש																	
סדר		דרישה		טעמים		לשון		מדע		בינה		סדר		דרישה		טעמים		לשון		מדע		בינה		סדר		דרישה		טעמים		לשון		מדע		בינה	

יואל בִּן־נוֹן	מדע בתורה "על כנפי נשרים" מתבגרים. הם עומדים על שפת הקן, כשהבוגר דוחף ו'מפיל' אותם אל האוויר הפתוח, כדי שילמדו לפרוש כנפיים. בתחילה הם מכים בכנפיהם בכל כוחם כדי לחזור מיד אל הקן הבטוח, להיאחז בו ולהתייצב עליו. לאט לאט הם לומדים לעוף, ומגדילים את טווח הסיבוב, עד שחוזרים אל הקן. בהגיעם לבגרות מינימלית בתעופה, הם עוזבים את הקן, ועפים בעקבות הבוגר או הבוגרים למרחקים, כשהם נושאים את עצמם, כל אחד "על אֶבְרָתוֹ" שלו. ייתכן שזהו התיאור בשירת 'האזינו'. בשלב הראשון, הנשר יורד אל הקן ושומר עליו "כנשר יעיר (=ישמור) קָנוֹ, על גוזליו ירחף",² במכות רוח בכנפיו. בשלב השני, הנשר מלמד את גוזליו לעוף - כאשר הגוזל "יפרש כנפיו, יקחהו [יוביל אותו],³ ישאהו על אברתו" [של הגוזל הצעיר],⁴ - ואז יוביל אותו הנשר אחריו: "ה' בדד יִנְחֶנּוּ, ואין עֲמוֹ אֵל נִכְר" (דברים ל"ב, יא-יב). הסיום בנמשל מוכיח את פירוש המשל כהובלה והנחיה של ה' לבדו - תיאור אימוני תעופה עד להובלה והנחיה של הצעירים המתבגרים אחרי הנשר המוביל, לבדו. כיוון שבני ישראל הלכו ברגליהם כחמישים יום אחרי ענן ה', עד בואם אל הר סיני, הרי התמונה של להקות הצעירים שאך זה למדו לפרוש כנפיים ועפים אחרי המוביל הבוגר, היא פירוש מדויק לנשיאת ה' אותם "על כנפי נשרים", כדי להגיע אליו, כמפורש בהמשך הפסוק: "וְאָבִיא אֹתְכֶם אֵלַי" (שמות י"ט, ד). בפירוש זה נעלמת המשמעות הפסיכית, כאילו בני ישראל אינם צריכים לעשות דבר כדי לצאת מן הגלות, רק להמתין בסבלנות ל'כנפי נשרים' שישאו אותם במהירות עצומה הישר אל הגאולה השלמה בבית המקדש. במקום זה מובלטים המאמצים הגדולים של אימוני התעופה, עד למאמץ הכביר של המעוף אחרי ענן הכבוד, אל מעמד הר סיני.	מדרש חז"ל פירש תמונת משל זו, כנשר שנושא את גוזליו על כנפיו, וכך גם בשירת 'האזינו': "כנשר יְעִיר (=ישמור)¹ קָנוֹ, על גוזליו ירחף, יִפְרֹשׁ כְּנָפָיו - יִקְחֶהוּ, יִשְׁאַהוּ על אֶבְרָתוֹ" (דברים ל"ב, יא); וזו לשון המדרש: "ואשא אתכם על כנפי נשרים", מה נשתנה נשר זה מכל העופות כולם, שכל העופות כולן נותנין את בניהם בין רגליהם מפני שהן מתייראין מעוף אחר שהוא פורח על גביהם, אבל הנשר הזה אינו מתיירא אלא מאדם זה בלבד שלא יזרוק בו חץ, אמר מוטב שיכנס בו ולא בבנו. משל לאחד שהיה מהלך בדרך, והיה [את] בנו מנהיג לפניו, ובאו ליסטים לשבותו מלפניו, נטלו מלפניו ונתנו מלאחריו. בא הזאב לטרפו מאחוריו, נטלו מאחריו ונתנו לפניו, [באו] ליסטים מלפניו וזאב מלאחריו, נטלו ונתנו על כתיפו, שנאמר "ובמדבר אשר ראית אשר נשאך ה' א-להיך כאשר ישא איש את בנו" (דברים א, לא). (מכילתא דרבי ישמעאל לשמות י"ט, ד) למרות ניסיונות שונים לזהות התנהגות כזאת אצל עופות בכלל, ואצל נשרים ועיטים בפרט, לא יצא מדרש זה מכלל אגדת משל, וברור שתיאור ההתנהגות הוא של אב שמסוכך על בנו, והוא מאפיין התנהגות אנושית, ולאו דווקא של בעלי כנף. כבר למדנו מפי הרמב"ם וגאונים בכלל, שאין להבין אגדות כפשוטן. הפירושים המקובלים רואים בכנפי הנשרים דימוי לגובה המעוף (רש"י) או למעבר קל מעל למכשולי ים ומדבר (רשב"ם). אבל יש תופעות בין בעלי הכנף הגדולים, שיכולות לסייע לנו להבין בכל זאת את 'פשוטו של מקרא' בתמונת משל ריאליסטית. יש מה ללמוד מן הכתוב גם לפי הבנה זו, כי כבר לימדונו חז"ל, ש'אין מקרא יוצא מידי פשוטו' (בבלי שבת סג ע"א). תופעה ידועה בעופות היא אימוני התעופה של גוזלים
-----------------------	---	---

1. השורש 'עור' במובן של שמירה והגנה נמצא כנראה בתפילה שלשום המלך יונתן (הוא ינאי) החשמונאי, בטקסט יוצא דופן שנמצא בקומראן (4Q448). התפילה פותחת במילים "עור קדש על יונתן המלך", כלומר: שמור ה' עליו. ראה: א' קימרון, "על הברכה ליונתן המלך", תרביץ סא (תשנ"ב), עמ' 565-566.

2. כמשמע 'ריחוף' סוער בתיאור המדרש בספרך, ולא בדאייה שקטה! וראה ירמיהו כ"ג, ט: "... רחפו (=סערו) כל עצמתי, הייתי כאיש שכור, וכגבר עברו יין, מפני ה' ומפני דברי קדשו"; ולפי זה "ורוח א-להים מרחפת על פני המים" (בראשית א', ב), פירושו 'רוח סערה'.

3. כאשר 'לקח' עבד אברהם עשרה גמלים (בראשית כ"ג), הוא משך אותם בצווארם, עד שהלכו אחריו; כאשר 'לקח' את רבקה, הוא משך אותה בדבריו, והיא קמה ורכבה על הגמל, בעצמה; כאשר 'לקח' אותה יצחק, הוא הוביל אותה אל אהל שרה, והיא הלכה ברגליה.

4. חילוף הנושא - "על אברתו" של הגוזל הצעיר - הוא תופעה שכיחה, ובמיוחד בשירה. בשירת האזינו עצמה, "שחת לו" איננו "הצור תמים פעלו", אלא "עם נבל ולא חכם" שבהמשך, אבל "הלוא הוא אביך קנך", חוזר אל ה'. כך פירש רש"י את הפסוק בבראשית ט"ו, ו: "והאמן [אברהם] בה', ויִחְשְׁבֶהָ [ה'] לו לצדקה".

"הרחיבי קרחתך כנשר", מתפרש להם כמתאר את הצוואר הקרח של העוף הגדול ביותר.

מנגד, מתפרש הפסוק בברית בין הבתרים "וירד העיט על הפגרים..." (בראשית ט"ו יא) דווקא כמתאר את הלהקות הגדולות של אוכלי הנבלות, שעפים ממרחקים אל פגרים מתים, ותיאור זה איננו מתאים לדורס הנקרא כיום 'עיט', שאינו חי בלהקה אלא עף לבדו. הדורסים גם לא יגעו בנבלה, ויאכלו רק מדריסתם שלהם, כמו מלכים אניני טעם, או כמו מחמירי כשרות שאוכלים רק משחיטה שלהם.

פירושו בפסוק "על כנפי נשרים" כהובלה של עם ישראל אחרי עמוד הענן, מתאים יותר ללהקות העצומות של אוכלי הפגרים, שעפים ממרחקים גדולים אחרי המוביל, למען 'שולחן ערוך' לסעודה דשנה, ובנמשל - אל מעמד הר סיני.

חוקרי הטבע והלשון, שעסקו גם בפרשנות המקרא, נחלקו בדעותיהם בשאלת זיהוי של הנשר המקראי. בעבר ההיסטורי נהגו לזהות אותו עם גדול העופות הדורסים המכונה כיום 'עיט זהוב' (Eagle), והוא המופיע כעוף המלכותי על מטבעות האימפריות, מרומא עד אמריקה. מוטת כנפיו כשני מטרים, והוא בונה קן מבודד בראשי סלעים גבוהים. הדורסים אינם חיים בלהקות, אלא שולטים במרחב טריטוריאלי מוגדר לבדם, ועטים על טרפם במהירות רבה. רוב חוקרי הלשון וההיסטוריה מחזיקים בזיהוי זה.

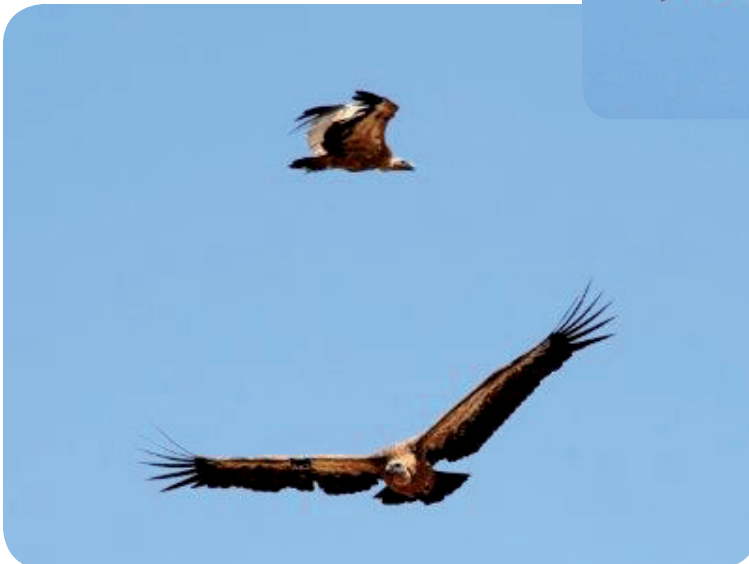
רוב חוקרי הטבע בימינו מזהים את הנשר המקראי בעוף הגדול ביותר (Vulture), שמוטת כנפיו עד שני מטר ושמונים ס"מ, צווארו קרח באשר הוא מותאם לאכילת פגרים גדולים, והוא חי בלהקות גדולות. הפסוק בנבואת מיכה (א', טז)

"כנשר יעיר (-ישמור) קנו"

"...על כנפי נשרים"

"יפרש כנפיו..."
ישארו על אברתו"

תמונות הנשרים נתקבלו בתודה מהאוסף של גלעד פלאי.

יתרו	סדר
	דרישה
	טעמים
	לשון
	מדע
מעמד הר סיני	בינה
	סדר
	דרישה
	טעמים
	לשון
מעמד הר סיני	מדע
	בינה
עשרת הדברות	סדר
	דרישה
	טעמים
	לשון
	מדע
חוקי גוי קדוש	בינה
	סדר
	דרישה
	טעמים
	לשון
	מדע
	בינה

קולות וברקים

”וכל העם ראים את הקולת”

עם קולות הברקים והרעמים? (ראוי לציין, שגם מענה ה' לאיוב מן הסערה, מתואר בדברי אליהוא בן ברכאל הבויו, מתוך סערת ברקים ורעמים, איוב ל"ו כד - ל"ז, ל"ח א).

ר' יהודה הלוי כתב בספר הכוזרי (מאמר א'-פט, בתרגומו של יהודה אבן שמואל) - "אין אנו יודעים איך נתגשם העניין הרוחני ההוא ונעשה לדיבור שקרע את אזונינו, ואין אנו יודעים אם ברא אז האלוה דבר שעד אותה שעה לא היה במציאות, או שהשתמש לשם כך בדבר מן הנמצאות, שהרי האלוה אינו חסר את היכולת לא לכך ולא לכך ...".

ריה"ל עוד לא ראה ולא שמע העברת שידורים חשמליים, תמונות וקולות כאחד, מקצה העולם ועד קצהו על ידי משדרים וקבלים רבי עוצמה, ובוודאי שלא היו כאלה לפני אלפי שנים. אולם לנו לא כל כך קשה לענות על שאלת ריה"ל. העניין הרוחני ההוא הפך לקול הנשמע לאוזן אנושית באמצעות האנרגיה החשמלית העצומה המתוארת בתורה כסערת ברקים וקולות רעם, שרואים וגם שומעים אותם, והמראה קודם לשמיעת הקול (בגלל מהירות האור). גם ההתגלות ביחזקאל (א' ד, כח) מתוארת כסערת ברקים עצומה.

בדורות האחרונים זכינו לא רק לראות ולא רק להבין אלא גם להשתמש באנרגיה חשמלית כדי להעביר קולות ומראות מקצה העולם ועד קצהו, במהירות האור. ברוך ה' אשר חלק מחכמתו לבשר ודם, ונתן לנו לגלות מפלאי בריאתו כך שנדע גם אנו להעביר קולות ותמונות באמצעות אנרגיה חשמלית שנרתמה לצרכינו. באותה מידה נברך את ה' שחלק מחכמתו ליראיו, להבין טוב יותר את התיאור המפורש בתורה, של הופעת דבר ה' בהר סיני באופנים הנראים ונשמעים לחושי בשר ודם.

במעמד הר סיני התגלה ה' בטבע ובנס: הטבע בקולות וברקים ובאש הגדולה, הנס בקול שופר חזק מאד, ואחר כך בקול ה' מתוך האש - בסערת ברקים גדולה רואים ושומעים יחד, כי הברק והרעם אינם אלא מופעים שונים של אותה התופעה עצמה. ההבדל בזמן בין הראיה והשמיעה נובע ממהירות האור העצומה ביחס למהירות הקול. אולם כאשר יש ברקים רבים בזה אחר זה, מתחברת השמיעה עם הראיה, ואפשר לראות את הנשמע ולשמוע את הנראה, בטבע הבריאה. ברור מכאן, שיש לפרש פשוטו של מקרא זה, שכל העם היו רואים וגם שומעים את הברקים והרעמים, הם "הקולת", ואין כל קושי בפסוק.

בימי בית שני היו קבוצות שניסו להציע עריכה 'מאחדת ומתקנת', והם כתבו 'וכל העם שמע את הקולות' (ראה לעיל). חז"ל לעומתם דבקו במסורה ופירשו אותה תוך ויכוח אופייני בין גדולי התנאים - "רואים הנראה, ושומעים הנשמע, דברי רבי ישמעאל; רבי עקיבא אומר - רואים הנשמע, ושומעים הנראה" (מכילתא ד'בחדש', פרשה ט').

לדברי רבי ישמעאל, הקולות שהעם ראה, הם הם הברקים, שנראים בראייה, ומיד אחר כך נשמע קולם, אבל את "קול ה' בכח", שממנו עשרת הדיברות, רק שמעו. ואילו לדברי רבי עקיבא, כשם שראו ושמעו את הברקים והרעמים, כך שמעו את "קול ה' בכח", וגם ראו את עשרת הדיברות נחצבות באש בלוחות הברית, וכך מסיים רבי עקיבא - "... שנאמר: "קול ה' חצב להבות אש" (תהילים כ"ט ד, ז).

אך מדוע היה צורך להשמיע את "קול ה' בכח" על ידי אש גדולה של ברקים ורעמים, תופעת טבע רבת עוצמה, אבל גם שכיחה למדי? מהו החיבור הזה של קול השופר וקול ה',

מדע בתורה

יואל בן-נון

שני הלוחות

מה כתוב על כל אחד

הדעה המקובלת היא שהלוח הראשון בלוחות הברית הוא הלוח האמוני, והלוח השני הוא הלוח המוסרי - חמישה דיבורים בכל אחד מהם.

ההתבוננות ב-12 הלאווין (ראה בקובץ זה, בפירוש 'בינה בתורה') וחלוקתם הברורה לששה מול ששה, מוכיחה היטב חלוקה מסורתית זו.

המסגרת האמונית (ראה סדר ומבנה של עשרת הדברות) מוכיחה גם היא את הקשר של "כבד את אביך ואת אמך" ללוח הראשון, כשהחיתום "למען יאריך ימך על האדמה אשר ה' א-להיך נתן לך" חל על כל הלוח הראשון, ויוצר משפט שלם עם "אנכי ה' א-להיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים".

אמנם במכילתא¹ ובתלמוד הירושלמי² מצויה גם דעה אחרת ביחס לשני הלוחות, ולפיה נכתבו עשרת הדיברות פעמיים - עשרה על לוח אחד, ועשרה על לוח שני: "כיצד היו הלוחות כתובים? רבי חנניה בן גמליאל אומר: חמשה על לוח זה וחמשה על לוח זה... ורבנן אמרין: עשרה על לוח זה ועשרה על לוח זה" ממשי כמו שני העתקים של חוזה, אשר נהוגים בכל הסכם ובכל ברית בכל התקופות עד היום.

הדוגמה הידועה ביותר מימי קדם³ היא חוזה הברית בין פרעה לַעֲמֶסֶס השני, גדול הכובשים בימי השושלת ה-19 במצרים, לבין חַתוּשִׁילִי(ש) המלך הגדול של ארץ החיתים, בימי הממלכה החדשה (1280 לפנה"ס בערך, לפי התיארוך המקובל). החוזה הזה נכתב ונחתם אחרי התנגשות צבאית כבירה בסביבת העיר קדש שלצד נהר האורונטס בצפון סוריה. החיתים הצליחו להפתיע את המצרים ולבלום את כיבוש סוריה ביד לַעֲמֶסֶס, אולם לא הצליחו לנצח את הצבא המצרי. החוזה הכיר בהגמוניה המצרית בכנען ובהגמוניה החיתית בסוריה, ויצר גבול בין שתי המעצמות לדור אחד (כנראה).

בתגלית יוצאת דופן, נמצא החוזה הזה בשני עותקים מקבילים: עותק מצרי על קירות מקדש פֶרַנְךְ בנואאמון שבמצרים העליונה (=הדרומית), ועותק מקביל בחפירות 'חַתוּשִׁילִי(ש)' בירת הממלכה החיתית (ברמת אנטוליה, ממזרח לאנקרה בירת טורקיה של היום).

מכיוון שמעמד הר סיני הוא מעמד של כריתת ברית ויש בו קריאה של ספר הברית (שמות כ"ד, ז), קל להבין שארון הברית שבמשכן הוא "ארון העֶדֶת" (שם כ"ה, כב): הוא אשר ישמור בתוכו את שני ההעתקים של "לַחֹת העֶדֶת" (שם ל"א, יח), שהרי הוא המקום המקודש ה'משותף' לשני 'הצדדים' - ה' וישראל עמו - הקשורים בברית הזאת.

וזהו אם כן חידוש בברית הזאת: אין ה' משאיר אצלו שום העתק של לוחות העדות לברית שבינו ובין ישראל עמו, כי אין לו כל צורך בהעתק שמימי של התורה: "לא בשמים היא..." (דברים ל', יב). הוא מפקיד את שני ההעתקים ביד משה, לתת אותם ב"משכן העֶדֶת" (שמות ל"ח, כא), אשר מייצג את ה'שותפות' בברית. גם 'העותק של עם ישראל' וגם 'העותק של ה' נמצאים יחד בארון העדות, בתוך משכן העדות, וכך מתקיים הפסוק: "ושכנתי בתוך בני ישראל..." (שמות כ"ט, מה-מו). זוהי אם כן המשמעות לדורות של משכן העדות, ובו שני לוחות העדות, לוחות הברית.

נמצא שהפסוקים בפרשיות המשכן מכוונים יותר אל הדעה שעשרת הדיברות כתובים היו כולם על כל אחד משני הלוחות כשני העתקים של "ספר הברית", הוא "העדות". לעומת זאת, המבנה הפנימי של עשרת הדיברות מכוון יותר לדעה הרווחת במסורת ישראל: שני לוחות זה כנגד זה, חמישה דיבורים מול חמישה דיבורים, ושישה לאווין מול שישה לאווין.

1. ראה בקובץ זה, במדור 'דרישה בתורה'.

2. שקלים פ"ו, מט ע"ד; סוטה פ"ח, כב ע"ד; וכן בשמות רבה תשא פרשה מז, ו.

3. ראה למשל: J. Pritchard, Ancient Near Eastern Texts, Relating to the O.T., Princeton 1955, pp. 199-203.

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

יתרו

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

מעמד הר סיני

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

עשרת הדברות

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

חוקי גוי קדוש

גישה הרמוניסטית לנוסח התורה

נוסח המסורה מול כיתות בית שני

נוסח המסורה כנוסח מלא שיבושים וסתירות, בעוד שומרי המסורה ראו את עצמם כ'שומרי החומות', וחז"ל התמודדו עם הסתירות וההבדלים בדרכי המדרש, ולא בדרכים של 'תיקון'.

הסוג הפשוט של שינויים בנוסח לעומת נוסח המסורה, הוא שינויי כתיב, שהלמו את הכתיב המלא אשר נהג בעברית של בית שני, לעומת נוסח המסורה, ששומר על כתיב חסר, כמו בעברית של בית ראשון. במילים רבות נוספו אותיות א'ה'ו'י', לשם כתיב מלא. בעשרת הדיברות למשל, כותב השומרוני 'על שלישים ועל רביעים' במקום "על שלשים ועל רבעים" בנוסח המסורה; 'עון אבות' במקום "אבת"; 'וחמורו' במקום "וחמרו"; 'יאריכון ימיך' במקום "יארכון".

סוג מורכב יותר של שינויים כולל האחדה של הבדלים בנוסח המסורה - בדיבור השבת אנו בנוסח השומרוני לשמות (ובטקסטים אחדים מקומראן) - 'שמור את יום השבת לקדשהו' - 'שמור' במקום "זכור" מבטא האחדה עם הנוסח בדברים, במקום הרעיון של חז"ל להסברת הניגוד בדרך של מדרש - 'זכור ושמור בדיבור אחד נאמרו [מפי ה',] מה שאין הפה [של אדם] יכול לדבר, ואין האוזן יכולה לשמוע' (מכילתא דרשב"י; ניסוח שונה במכילתא; בבלי שבועות כ ע"ב; ועוד).

מאידך, נמצא נוסח הפוך ש'תיקן' בדברים 'זכור ... כמו בשמות (פפירוס נֶש שנתגלה במצרים⁷). המילה 'לקדשהו' במקום "לקדשו" באה כנראה מתוך רצון להתאים לסיום הדיבור "... את יום השבת ויקדשהו". גם כאן נמצא גם כיוון הפוך, שגרס בסיום 'לקדשו' כמו בהתחלה (פפירוס נֶש, וטקסטים מקומראן⁸). כמובן, שטקסטים כאלה התאימו את הנוסח בדברים לזה

עד לחשיפת הספרייה העשירה של 'עדת היחד' בקומראן,¹ מול חופו הצפון-מערבי של ים המלח, היו ידועים לנו מימי בית שני רק נוסח החומש השומרוני,² שאפשר למצוא לו עקבות גם בתרגומים ואף במדרשים, והנוסח היווני של התורה שהיו קוראים בו בקהילות יהודיות במצרים ובמרחב ההלניסטי, ורגילים לקרוא לו 'תרגום השבעים'.³ יש הבדלים רבים בין נוסח המסורה, שנשמר בקדושה, התקבל על ידי חז"ל והתפשט בכל העולם היהודי, לבין הנוסח השומרוני של התורה, אשר דומה במקומות רבים לנוסח העברי שהשתמשו בו מחברי 'תרגום השבעים',⁴ עד כמה שאפשר לשחזרו. לאחר חשיפת הספרייה בקומראן, נתברר שיש בה עדי נוסח רבים, שדומים לשומרוני ול'שבעים' (כמעט תמיד בלי התוספות הכיתיות המובהקות של השומרוני, דוגמת קטעי 'הרגיזים'), והם נקראים 'קדם-שומרוניים'.⁵

רצף זה של עדי נוסח מימי בית שני מאפשר לנו לעמוד על תופעה כללית - אל מול נוסח המסורה הנשמר בקפדנות גם באלפי מקומות בתורה שיש בהם סתירה או ניגוד, התפתחו נוסחים הרמוניסטיים,⁶ שראו בסתירות ובניגודים - 'שגיאות', שחובה לתקן אותן, ככל הנראה, דווקא כדי לשמור על 'כבוד התורה' ועל יופיה.

כיוון ש'התיקונים' בנוסח התורה אינם אחידים, אלא מתפרשים על קשת שלמה של אפשרויות, ברור שהעיקר בתופעה הוא עצם הנכונות לגעת בנוסח התורה ו'לתקנו', לעומת העקשנות לשמור על נוסח קדום, גם כאשר איננו מובן, וגם כאשר יש בו סתירות.

ככל הנראה, ראו מעתיקי התורה מקרב הכיתות את

- אלישע קימרון, מגילות מדבר יהודה, החיבורים העבריים, יד בן צבי ירושלים תש"ע; מגילות קומראן, מבואות ומחקרים (ערך מנחם קיסטר), יד בן צבי ירושלים תשס"ט; חנן אשל, מגילות קומראן והמדינה החשמונאית, יד בן צבי ירושלים תשס"ד. המגילות פורסמו גם בסדרה מדעית רשמית: Discoveries in the Judaean Desert, Oxford.
- להשוואת נוסח המסורה עם הנוסח השומרוני ראה: א' טל ומ' פלורנטין, חמישה חומשי תורה, נוסח שומרון ונוסח המסורה: מבוא, הערות ונספחים, תל אביב תשע"א. להעמקה ראה ר' וייס, חילופי לשונות נרדפים בין נוסחת המסורה ובין הנוסחה השומרונית של התורה, בתוך ספרו: מחקרי מקרא - בחינות נוסח ולשון, ירושלים תשמ"א, עמ' 63-368.
- בבלי מגילה ט ע"א; מסכת סופרים פרק א'-ה; ספרים חיזוניים - איגרת אריסטיאס; וראה סקירתו של עמנואל טוב, בתוך: תרגומי המקרא (ערך חיים רבין), ספריית האנציקלופדיה המקראית ב' (ירושלים תשמ"ד) עמ' 49-120.
- להשוואה עם תרגום השבעים, ועם תרגומים ומדרשים בכלל, ראה בספרו של זליג קטל, הנוסח השומרוני של התורה במקורות היהודיים, תל-אביב תשל"ט.
- ראה ספרו של עמנואל טוב על מחקר נוסח המקרא, ירושלים תש"ן, עמ' 62-94. להעמקה ראה מאמרו של זאב בן חיים, מסורת השומרונים וזיקתה למסורת הלשון של מגילות ים המלח וללשון חז"ל, לשוננו כ"ב (תשי"ח), עמ' 223-245.
- התופעה מתוארת בפירוט בעבודת גמר של ד"ר אסתר אשל, 'עריכה הרמוניסטית בחמישה חומשי תורה בתקופת בית שני', האוניברסיטה העברית בירושלים, תשנ"א.
- פפירוס נֶש התגלה במצרים, כנראה מתקופת המשנה, והוא מכיל את עשרת הדיברות בנוסח מעורב שמות/דברים, פסוק מקשר ופרשת 'שמע'. ככל הנראה היה זה חלק מסידור תפילה קדום. לתיאורו ראה מאמרו של מ"צ סגל, לשוננו ט"ו (תשי"א) עמ' 28-36.
- ראה עבודתה של ד"ר אסתר אשל (לעיל הערה 6).

של שמות, כנראה מתוך הנחה אמונית שלא ייתכן שום הבדל בדברי ה', במיוחד בעשרת הדברות. לכן כתבו השומרוניס בדברים - 'פסל וכל תמונה' במקום 'פסל כל תמונה'; 'עד שקר' במקום 'עד שוא'; 'לא תחמוד' במקום 'ולא תתאוה' - הכל כמו בשמות.

בנימוק של השבת מתגלים הבדלים ניכרים בין 'מתקני הנוסח' של ימי בית שני. השומרוני השאיר את ההבדל הגדול בין ההנמקה לבריאת עולם בשמות, לבין ההנמקה ליציאת מצרים בדברים, כמו בנוסח המסורה, וניכר שלא רצה להתערב בנוסח בהבדל כזה, אבל היו שהעתיקו בדברים את ההנמקה משמות (פפירוס נש וטקסטים מקומראן⁹), ונמצא אפילו טקסט אחד בקומראן¹⁰ שהביא את שני הנימוקים בזה אחר זה.

הנוסח השומרוני והדומים לו מקומראן מרחיקים לכת בעריכה הרמוניסטית דווקא אחרי הדיברות, כשהם מביאים את כל הפסוקים מספר דברים (גם מפרק ה', וגם מפרשת נביא האמת מדברים י"ח), ומשלבם אותם לתוך הנוסח של שמות¹¹, כנראה מתוך ההנחה שמה שאמר משה בדברים, לא ייתכן שלא יהיה כתוב בשמות. הרעיון שמישה משלים בספר דברים פסקאות שלמות שנשארו בשמות כדברים שבעל פה, וגם כהרחבה וכהסבר לכתוב בשמות, נראה בעיניהם בלתי אפשרי, ואולי אף כפרני.

חשוב לציין, שמאותו הזמן נמצאו בקומראן עשרות עדי נוסח שתואמים לנוסח המסורה באופן כללי - מתוך כמאתיים טקסטים מקראיים שנמצאו בקומראן, כשליש תואמים למסורה¹², וכשני שלישי עברו עריכה הרמוניסטית מצומצמת או נרחבת.

לבסוף מעניין להזכיר את נוסח השומרוני בפסקה שאחרי הדיברות - 'וכל העם שמע את הקולת ואת קול השופר, וראים את הלפידים ואת ההר עשן, ויראו כל העם וינעו ויעמדו מרחק'. אין הכותבים ההם יכולים לקבל שאפשר לראות את הקולות, ולכן הפרידו בין שמיעה לראיה. הם גם לא יכלו להסכים לשינויים 'מוזרים' בין יחיד ורבים - אם נאמר על העם 'וינעו ויעמדו מרחק', הם חשבו שצריך לכתוב 'ויראו' במקום 'וירא'; ואם בתחילה נאמר 'וכל העם ...', הם הוסיפו גם בסוף הפסקה 'ויראו כל העם ...'.

כל זה יכול להיראות לאנשים האמונים על נוסח המסורה משעשע ואף מגוחך, אלא שחבוי כאן ויכוח נוקב וקשה נגד נוסח המסורה, וגם נגד פירושו בדרכי המדרש. המאמץ העצום של שמירת הנוסח מחד, והתמודדות מעמיקה עם קשיים וסתירות בדרכי מדרש, בלי לשלוח יד בכתוב, נראית מכאן באור יקרות.

9. ד"ר אסתר אשל (לעיל הערה 6).
10. כנראה סידור תפילה מימי בית שני, נמצא במערה 4 בקומראן, והקוד שלו 4Q DEUT-N. ראה מאמרה של ד"ר אסתר אשל ב- HUCA LXII (1911) pp 154-117.
11. באמצע הפסוק 'ויאמרו אל משה, דבר אתה עמנו ונשמעה ...', ובמקום 'דבר אתה עמנו ונשמעה' הוכנסה הפסקה מדברים - 'הן הראנו ה' אלהינו את כבודו ואת גדלו ... קרב אתה ושמע ... ושמענו ועשינו', וממשיך הפסוק משמות 'ואל ידבר עמנו אלהים, פן נמות'. אחרי סוף הפסקה בשמות הוכנסו שאר הפסוקים מדברים ה', ובתוכם שולבו פסוקי 'נביא אקים להם מקרב אחיהם כמון ...' מדברים י"ח.
12. ראה ספרו של עמנואל טוב (לעיל הערה 5), עמ' 81-92.

יואל בן-נון

מדוגמאות בולטות אלה (ויש עוד) אנו יכולים להבין עד כמה עמוקים היו חילוקי הדעות הדתיים בישראל וביהודה על חוקי מזבח בתקופת השופטים והמלוכה - המזבח והאתר בהר עיבל (מתקופת ההתנחלות הישראלית) תואמים לחוקי התורה.

בתל שבע ובתל ערד נמצאו מזבחות ומקדש-במה שנגנזו בזהירות קפדנית, כדי לבטלם כליל מבלי לנתוץ ומבלי לפגום. המזבח בתל ערד היה מזבח אדמה, והוא נגזז עם מקדש הבמה רק בימי יאשיהו, כנראה עם ביטול כל הבמות מחוץ לירושלים.

קל למצוא במקרא הוכחות לוויכוח המתואר כאן -
 דוד המלך, שאף לבנות בית לה', כי אי אפשר לקבל
 מצב בו - "אנכי יושב בבית ארזים, וארון האלהים יושב בתוך
 היריעה" (שמואל-ב ז' ב). נתן הנביא אף אישר לו את כוונתו
 הטובה הזאת, ורק הנבואה המפורשת עצרה בעדו.

בין המזבחות שנחשפו אפשר למצוא (במקדש-במה קטן, במצודה הישראלית בתל ערד¹) מזבח לבנים שנעשו מאדמה אדומה, והוא נראה ממש כמו מזבח אדמה, ולא עוד אלא שמידותיו כמידות מזבח העולה במשכן (5*5 אמות רבוע, 3-1 אמות קומתו). המזבח הזה נמצא גנוז בתוך רצפה חדשה מימי המלך יאשיהו, שביטל והרס את הבמות בכל הארץ (מלכים-ב כ"ג ח-ט), בעוד הדביר ובו שני מזבחות קטורת מסותתים ושתי אבני מצבה, נמצא גנוז מתחת לחומת סוגרים חדשה;

במדרון הר עיבל² (מול הר כביר) נחשף מזבח אבנים גדולות, שלא הונף עליהם ברזל, כמסגרת שבתוכה מילוי (וכך מתואר מזבח במקורות חז"ל). אל ראש המזבח עלו בכבש, וכבש משני הוביל אל יסוד המזבח, שהקיף את המזבח משלושה צדדים. האתר כולו כוסה במתכוון בשכבת אבנים כעין גניזה, בזמן שנוטש, כנראה עם המעבר לשיילה;

בתל דן³ נחשפה במה ישראלית גדולה מאד, כולה מאבני גזית מסותתות, ועולים אליה במעלות (= מדרגות, בעברית שלנו), בניגוד בוטה לשני האיסורים החותמים את פרשת יתרו - "ואם מזבח אבנים תעשה לי, לא תבנה אֶתֶּהָן גִּזִּית, כי חרֶבֶךָ הִנֵּפֶת עליה וַתַּחֲלֹלֶהָ. ולא תעלה במעלת על מזבחי, אשר לא תִּגְלֶה עֲרוֹתֶךָ עֲלֵיו" (שמות כ' כא-כב);

מזבח אחר מסותת להפליא, שהקרנות שלו עוצבו במיוחד כקרני שור, נמצא מפורק, בתוך מבנה מחסנים גדול מול שער המצודה היהודאית בתל שבע⁴, מצפון לבאר שבע. מפרקי המזבח הקפידו מאד שלא תישברנה הקרנות, בזמן שגנזו את אבני המזבח המפורק בתוך קירות בית המחסנים, וטייחו מבחוץ. תל שבע חרב במסע סנחריב מלך אשור בימי חזקיהו (בשנת 701 לפנה"ס, לפי התיארוך המקובל), ולכן סביר שהמזבח פורק בימי המלך חזקיהו, כחלק ממאמץ טיהור וביטול הבמות (מלכים ב' י"ח כ);

1. ראה יוחנן אהרוני, כתובות ערד (ירושלים תשל"ו) עמ' 5, ועמ' 9-148; אנציקלופדיה מקראית (ירושלים תשל"ב), כרך ו' עמ' 379-380.
2. ראה אדם זרטל, קדמוניות 89-90 (תש"ן) עמ' 42-50, ובספרו עם גולד (תל-אביב 2000) פרקים ד'-ו', פרק י"א ופרק כ"א; וראה מאמרי: יואל בן-נון, 'המבנה בהר עיבל וחירויו כמזבח', בתוך (ח"א ארליך עורך): לפני אפירים בנימין ומנשה, עפרה תשמ"ה, עמ' 137-163, ובאתר YBN.CO.IL.
3. ראה האנציקלופדיה החדשה לחפירות (ירושלים 1992) עמ' 439-441.
4. הארכיאולוגים קוראים למקום 'תל באר שבע' אף כי הבדואים במקום קוראים לו תל א-סבע, ומבחינים בינו לבין ביר א-סבע (בתחום העיר באר שבע, בחלקה הישן). ממקרא יש 'שבע ובאר שבע' (יהושע י"ט ב), כמו שמרר הבדואים במסורת השמות שלהם. תל שבע נחרב במסע שנחרב ולא נושג עוד, ואילו תל באר שבע היתה מיימת בימי יאשיהו (מלכים-ב' כ"ה ח). למימצא בתל שבע. ראה ספר באר שבע (ירושלים 1979) עמ' 27-52.

עד כדי אבדן הארמונות עם בתי השן יחד עם גדיעת המזבחות וקרנותיהן (עמוס ג' יב-טו), והתיאור הבוטה - "הוי השאננים בציון, והבטחים בהר שמרון ... השכבים על מטות שן, וסרסורים על ערשותם ... הפרטים על פי הנבל, כדויד חשבו להם כלי שיר. השתים במזרקי יין וראשית שמנים ימשחו, ולא נחלו על שבר יוסף. לכן עתה יגלו בראש גלים ..." (עמוס ו' א-ח). בתוך המחלוקות העזות אנו שומעים קולות נבואיים חריפים כאלה, וקוראים על מלכים כיאשיהו, שהרס וטימא במות אסורות בכל הארץ (מלכים ב' כ"ג), אבל החפירות מראות לנו, שהיו באותו הזמן גם כאלה, שפירקו מזבחות וגנוזו בתוך בנייה חדשה, בלי להרוס ובלי לנתון מזבחות ומקדשים האסורים לפי חוקי התורה, אבל יהודים עבדו בהם לה'.

עוד קודם לכן (שמואל ב' ו'), העלה המלך דוד את ארון הברית על עגלה חדשה, להעלותו אל עיר דוד, ורק אחרי מות עצה שאחז בארון "כי שמוטו הקר", ואחרי שלושה חודשים של תהייה, חזר דוד לחוקי התורה העתיקים של נשיאת הארון (וכלי הקודש) בכתף בלבד (במדבר ד' ה-ו, טו, יח-כ; במדבר ז' ט). המלך שלמה לא ויתר על היופי ועל העיצוב בבית ה', אבל סיתות האבנים (לא אבני מזבח) נעשה מחוץ למתחם המקודש, לפני שהובאו אליו האבנים המעוצבות, כדי לשמור על הרחבת האיסור של הנפת ברזל גם לאבני הבית - "והבית בִּהְבִּנְתּוֹ אֲבָן שְׁלֹמֹה מִסֵּעַ נִבְנָה, וּמִקְבֹּבוֹת וּהַגִּרְזֵן כָּל כָּלִי בְרִזָּל לֹא נִשְׁמַע בְּבֵית בִּהְבִּנְתּוֹ" (מלכים א' ז). מכאן נבין היטב גם את מלוא החריפות של הביקורת הנבואית על הדגשת היופי והעיצוב על חשבון המוסר הטבעי,

מזבח עולה במצודת תל ערד. מאחור נראים קירות המצודה. מידותיו כמידות המזבח במשכן חמש על חמש אמות, וגובהו שלוש אמות. ללא סתירות. נמצא גנוז בתוך רצפה מימי חזקיהו.

Hanay [Attribution], from Wikimedia Commons

מזבחות קטורת ואבני מצבה בדבר בתל ערד. הדבר כולו נמצא גנוז מתחת לחומת סוגרים מימי יאשיהו.

By Acer11 (Own work) [GFDL (<http://www.gnu.org/copyleft/fdl.html>) or CC-BY-SA-3.0-2.5-2.0-1.0 (<http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/>)], via Wikimedia Commons

התמונות פורסמו בוויקימדיה; תודה ליוצרים שאישרו לפרסם את התמונות עם הכיתובים המופיעים כאן מתחת לתמונות.

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

יתרו

חוקי גוי קדוש • מדע בתורה | 185

מזבח קרנות מסותת מתל שבע.

המזבח נמצא מפורק, כשחלק מאבניו משולבות וגנוזות בזהירות בקירות בית מחסנים מלכותי מימי חזקיהו. מתוך אתר פיקיוויקי – תודה לד"ר אבישי טייכר.

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

מעמד הר סיני

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

עשרת הדברות

במה ישראלית מתל דן מתקופת המלוכה – בחלק העליון של התמונה, ליד העץ (בחלק התחתון (ליד הסולם), במה הלניסטית, לא ישראלית). הבמה הישראלית – בנויה אבני גזית מסותתות, ועולים אליה במעלות (=מדרגות) במקום בכבש - בניגוד מפורש לשני הציוויים שבתורה, בסוף פרשת יתרו - "... לא תבנה אתהן גזית, כי חרבך הנפת עליה ותחללה - ולא תעלה במעלת על מזבחי, אשר לא תגלה ערותך עליו".

התמונה התפרסמה ב'עולם התנ"ך' לספר מלכים; תודה לד"ר יהודה עתי ולהוצאת 'דברי הימים', על האישור לפרסום התמונה.

סדר
דרישה
טעמים
לשון
מדע
בינה

חוקי גוי קדוש